

Наприкінці березня ц.р. питання підвищення статусу професії соціального працівника, перспективи розвитку фаху, формування позитивного іміджу соціальної сфери загалом та соціального працівника були провідними темами дискусії учасників конференції "Професійний статус соціального працівника: роль зацікавлених сторін у його становленні".

У продовження цієї теми пропонуємо вашій увазі статтю Тетяни СЕМИГІНОЇ, доктора філософії, магістра соціальної роботи, керівника Школи соціальної роботи Національного університету "Києво-Могилянська академія".

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПЕРЕРВАНИЙ ПОЛІТ?

Починаючи з 1990-х років, в Україні спостерігається становлення соціальної роботи як практичної діяльності, академічної дисципліни і науки. Разом із тим сфера соціального обслуговування населення продовжує вважатися низькопрофесійною, у ній практично немає людей із освітою в соціальній сфері. Більше того, наприкінці 2006 р. з переліку напрямів підготовки бакалаврів у вищих навчальних закладах взагалі вилучили напрям "Соціальна робота", замінивши її "Соціальною допомогою", що свідчить про нерозуміння важливості і сутності соціальної роботи як інституту сучасного демократичного суспільства і може призвести до знищення досягнень у розвитку соціальної роботи, здобутих упродовж останніх 15 років, коли цей фах виник в Україні.

Сутність соціальної роботи

Поняття "соціальна робота" увійшло в соціально-гуманітарну літературу наприкінці XIX ст. у відповідь на соціальну потребу суспільства в змістовому відображенні практичної діяльності людей, які допомагали бідним.

У сучасній літературі це поняття розглядають у трьох основних значеннях:

4- *практична професійна діяльність* із надання допомоги та підтримки людям, які опинились у скрутній ситуації, розвиток у них техніки подолання труднощів і вироблення навичок самодопомоги;

♦ *навчальна дисципліна* з професійної підготовки фахівців із соціальної підтримки населення;

♦ *галузь наукових знань*, яка ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, досліджує принципи і закономірності, моделі та методи соціальної роботи, має об'єкт і предмет дос-

лідження, систему наукових понять і категорій, сукупність методів дослідження.

Фундаментальними в соціальній роботі є *принципи соціальної справедливості та дотримання прав людини*. Сучасна практика соціальної роботи виходить із того, що клієнт не повинен бути залежним, стосунки з соціальною роботою мусять характеризуватися взаємодією, партнерським характером.

Соціальна робота є фаховою діяльністю. У своєму становленні (професіоналізації) вона пройшла низку етапів:

перетворення з благодійної на фахову діяльність для цілої групи людей;

організація спеціальних навчальних закладів;

формування професійної асоціації;

політична кампанія, спрямована на ухвалення законодавчих актів, які надають професійній асоціації офіційні повно-

важення, зокрема, здійснювати ліцензування соціальних працівників;

розробка і затвердження етичного кодексу професії.

Соціальна робота — це міжнародна назва фаху. У різних мовах послуговуються схожими поняттями: Social Work (англ.), Sozial Arbeit (нім.), Travail Social (фр.), Trabajo Social (ісп.), Praca socjalna (польськ.).

У світі діють Міжнародна федерація соціальних працівників і Міжнародна асоціація Шкіл соціальної роботи, які об'єднують відповідні національні асоціації та окремі національні організації.

Фах соціального працівника в Україні

Соціальна робота — відносно нова практична діяльність і академічна дисципліна в Україні. Як самостійний вид діяльності вона утвердилася в нашій країні нещодавно — у середині 1990-х років.

Проте вона успадкувала не лише систему закладів соціального обслуговування, а й риси радянської моделі соціального забезпечення. Тому становлення соціальної роботи як фахової діяльності супроводжують гострі дебати науковців та практиків:

Чи можна вважати соціальною роботою створену в СРСР систему соціального захисту? Чи можлива справжня соціальна робота, орієнтована на активізацію її користувачів, в умовах

домінування у суспільстві патерналістської моделі стосунків? Чи приживуться в Україні з її конфліктною культурою фахові принципи безоцінювального ставлення й толерантності?

У країні з панівною патерналістською ієрархічною системою відносин, не лише соціальні працівники, але й клієнти часто не готові до сучасної ідеї розподілу відповідальності між фахівцем і клієнтом у розв'язанні певної проблеми. Клієнти демонструють набуту безпорадність: схильність до залежності та споживацтва.

Немає й суспільного розуміння загалом. Як приклад; влітку 2004-го мені довелося почути з вуст коректора одного з київських видавництв: "Фах соціальна робота? Хіба таке існує взагалі? І що це за вислів — "цінності соціальної роботи"? Якось неправильно сформульовано!".

З іншого боку, соціальні працівники часто демонструють авторитарність і зверхність у сприйнятті думок і потреб клієнтів. Тому фахово підготовлені соціальні працівники мають утверджувати гуманнішу систему суспільних цінностей.

Серед інших дискусійних моментів, що негативно позначаються на розвиткові практики соціальної роботи, варто назвати розпорошеність соціального захисту між різними відомствами та відсутність скоординованості зусиль.

Так, наприклад, проблемами дитини-інваліда можуть одночасно займатися кілька міністерств: праці та соціальної політики; у справах сім'ї, молоді та спорту; освіти та науки; охорони здоров'я.

Система соціальних служб в Україні поволі змінюється: їх стає все більше, вони урізноманітнюються. У державному класифікаторі професій зазначено чимало посад, на яких можуть працювати спеціалісти із соціальної роботи.

У кожному обласному й районному центрі діє мережа державних і недержавних організацій, що надають соціальні пос-

луги. Проте вона потребує розвитку — організаційного, правового, кадрового.

Головні недоліки цієї системи — її фрагментарність, орієнтованість на стаціонарний догляд, відсутність безперервності у наданні послуг конкретним групам клієнтів. Не вистачає й інтегрованого догляду, особливо для людей з функціональними обмеженнями та психічними розладами, ВІЛ-інфікованих та інших вразливих груп.

Відсутність — стандартів соціальних послуг, уявлень про якість, очікувань від рівня діяльності соціальних працівників — такий своєрідний ефект доміно спостерігається й доніні. Це зумовлює низькі вимоги до якості підготовки фахівців, повільний розвиток соціальної роботи як фаху та науки.

Не працює сповна й Закон "Про соціальні послуги". Так і не запроваджено ані ліцензування соціальних служб, ані реальних стандартів, ані механізму соціального замовлення для укладення угод між державними й недержавними організаціями щодо надання соціальних послуг.

Бракує також фахового контролю за якістю навчання та практики — те, що в багатьох країнах світу держава делегує відповідним професійним асоціаціям.

Однак, в Україні й досі немає єдиної, визнаної всіма національної Асоціації соціальних працівників. Натомість діють: Ліга соціальних працівників, що об'єднує співробітників державних центрів соціальних служб для молоді; Профспілка працівників соціальної сфери; Асоціація соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи, що об'єднує переважно викладачів соціальної педагогіки і соціальної роботи. Остання з перелічених організацій наприкінці 2003 року ухвалила Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи, який ще має бути поширений і прийнятий широким загалом.

Дотепер у державній системі

соціального захисту на різних її щаблях працюють переважно люди, котрі не мають спеціальної освіти.

Так, заданими, оприлюдненими на колегії Мінпраці в жовтні 2006 р., у державній системі соцзахисту населення працює трохи більше 200 фахівців з освітою за напрямом "Соціальна робота".

Трохи краще становище в державних соціальних службах для сім'ї, дітей та молоді. Сюди приходять на роботу ті, хто отримує освіту з соціальної педагогіки, але ці заклади потерпають від плінності кадрів і неуккомплектованості штатів.

Перекваліфікація або підвищення кваліфікації — зазвичай платні, а рівень оплати праці соцпрацівників — низький.

Курси підвищення кваліфікації Мінпраці розраховані на керівників управлінь і соціальних закладів та зорієнтовані переважно на забезпечення інформацією щодо змін у нормативно-правовій базі.

Соціальна робота як навчальна дисципліна

В Україні перші навчальні програми з підготовки соціальних працівників виникли на початку 1990-х. І за наступні півтора десятиліття за напрямом "соціальна робота" створено кількарівневу систему підготовки: *молодший спеціаліст — бакалавр — спеціаліст — магістр*.

Проте цій системі властива низка проблем, зумовлених як загальним становищем освіти, так і особливостями становлення соціальної роботи як нового фаху в Україні, зокрема:

◆ *загальна девальвація якості вищої освіти, захоплення заочними і дистанційними формами навчання* (це так само безглуздо, як і заочна підготовка лікарів, адже опанування соціальної роботи означає набуття навичок роботи з клієнтами та іншими людьми, а навички не формуються "заочно");

◆ *низька питома частка практики в обсязі навчального навантаження студентів* — від 3 до 16% (вимоги МОН України

обмежують права і можливості навчальних закладів у збільшенні обсягів практики);

♦ *низькі можливості для відпрацювання навичок в аудиторний час* (причиною цього є вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості студентів у групах, зазвичай, близько 20, У той час як на Заході більшість практичних курсів для соціальних працівників відбуваються у групах з 5-6 осіб);

♦ *різні підходи у різних навчальних закладах* (за відсутності національної фахової громадської організації, яка б опікувалася питаннями стандартів освіти, зміст навчання соціальної роботи у різних закладах суттєво варіюється через неузгодженість концепцій, на яких ґрунтується викладання базових курсів із соціальної роботи у різних університетах);

4- *низький рівень мотивації випускників працювати в соціальній сфері* (соціальна робота як професійна діяльність і тепер зберігає низький статус: частково через те, що зарплата соціальних працівників є найнижчою серед усіх галузей в Україні; частково через усе ще незначну кількість спеціалістів із фаховою підготовкою; частково через те, що цінності та етичні норми соціальної роботи не регулюють соціальну практику);

♦ *низькі можливості для використання знань випускників у соціальній сфері* (вагомою перешкодою до працевлаштування студентів у соціальних службах, особливо державних, стає обмежена можливість до застосування отриманих у процесі навчання знань із соціальної роботи).

Це пов'язано з певною рутинністю системи соціального захисту населення — відсутністю посад, де очікується застосування навичок, методів і технологій, набутих в університетах, а також посад фахівців із соціальної роботи взагалі, методологічною законсервованістю системи.

Тому частина випускників, аби себе реалізувати, починає створювати недержавні організації, втілювати різні інноваційні проекти.

Схоже, що університетська підготовка дещо випереджає

потреби ринку праці. Університети певною мірою слугують каталізатором змін, оскільки готують фахівців, озброєних сучасними знаннями, та здатними застосовувати їх у практичній діяльності;

4- *брак середніх спеціальних закладів із підготовки соціальних працівників* (чимало посад соціальних працівників не потребують вищої фахової освіти). Разом із тим, у країні лише лічені ПТУ і коледжі готують соціальних працівників базового і середнього кваліфікаційного рівня "соціального робітника".

Соціальна робота

як галузь наукових знань

Однією з серйозних методологічних проблем соціальної роботи в Україні є помилкове її ототожнення з соціальною допомогою, соціальним захистом, соціальним забезпеченням, соціальним обслуговуванням, соціальною політикою.

Наріжним каменем наукових дискусій є суб"єкт-суб"єктний характер соціальної роботи та П інституціональний статус. Що це означає?

Суб"єктами соціальної роботи вважають як соціальних працівників, так і клієнтів, котрі мають спільно працювати над пошуком виходу зі складної життєвої ситуації (що вважається *об"єктом* соціальної роботи).

У соціальній політиці, соціальному забезпеченні, соціальному захисті, соціальній допомозі суб"єктом виступає держава, а об"єктом — певні групи або все населення.

Ці поняття вживають на позначення функцій держави для забезпечення стабільності та злагоди в суспільстві, підтримання якості життя громадян через перерозподіл суспільних ресурсів.

Соціальна робота є *Інструментом* громадянського суспільства, оскільки виконує по-

середницьку роль між індивідом і державою, узгоджує різноманітні інтереси. Фахівці із соціальної роботи можуть працювати як у державних, так і недержавних закладах.

В Україні намітилось і певне протистояння між фахами "Соціальна робота" і "Соціальна педагогіка" (яка спрямована переважно на створення умов для соціалізації і ресоціалізації особистості, її соціальне виховання). "Соціальна робота" є до певної міри "попелюшкою" в академічному світі.

До 2006 р. офіційно в Україні було лише два освітні рівні з соціальної роботи — *спеціаліст та магістр*. Студенти, що опановують цей фах у бакалавраті, отримують диплом "бакалавра соціології" (з "сором'язливою" згадкою у дужках про соціальну роботу).

Аспірантури за цим фахом так і не відкрито. Між тим, спеціальність "Соціальна педагогіка" має всі освітньо-кваліфікаційні рівні та аспірантуру.

Не дивно, що нині кількість кафедр соціальної педагогіки значно перевищує кількість кафедр соціальної роботи. Виникають кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи або соціології і соціальної роботи (за різними даними, соціальних працівників готують від 30 до понад 50 ВНЗ).

Зрештою, це увінчалось повною перемогою соціальної педагогіки. У грудні 2006-го постановою КМУ № 1719 "Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра" вилучено соціальну роботу як напрям підготовки бакалаврів, проте соціальна педагогіка залишилась в означеному переліку.

Тоді як в Європі в зв'язку з Болонським процесом відмовляються від фаху "Соціальна педагогіка", що зберігся лише в Німеччині та деяких інших країнах, і переходять до підготовки за напрямом "Соціальна робота", однією зі спеціаліза-

цій якої і визначено соціальну педагогіку... В Україні ж, за урядовим рішенням, у переліку спеціальностей з'явилась "соціальна допомога" (у межах галузі наукових знань "соціальне забезпечення"). І навчальним закладам, де здійснювали підготовку соціальних працівників, запропонували пройти переакредитацію за новим напрямом.

На практиці це означає поступове знищення напрацювань у сфері соціальної роботи, набутих в Україні за останні роки. Тож навчально-методичні та наукові розробки численних фахівців навряд чи тепер знадобляться. Адже "соціальне забезпечення" як державна система матеріальної підтримки соціально вразливих груп населення передбачає зовсім інші, ніж соціальна робота знання, вміння та навички.

Власне, важко навіть погодитися з тим, що "соціальне забезпечення" — це самостійний "напрямок наукових знань", це галузь права.

Якщо для опанування соціальної роботи важливі знання з соціології, психології, педагогіки, теорій і методів самої соціальної роботи, то для соціального забезпечення (соціальної допомоги) на першому плані — знання з правового регулювання соціальних відносин, нормативного забезпечення діяльності страхових фондів і соціальних закладів, економіки та менеджменту.

Таким чином, замість гуманітарного (соціально-політичного) напряму, кафедри соціальної роботи мають фактично перепрофілюватися на економіко-правовий.

Наразі чимало навчальних закладів опинилося на роздоріжжі, розмірковуючи, як вчинити зі спеціальністю "соціальна робота" та відповідними кафедрами? Перепрофілювати і знову проходити акредитацію, залучати нових фахівців — юристів, економістів, або ж взагалі відмовитися від нового фаху й закрити стару

кафедру, звільнивши значну частину викладачів?

Схоже, що генезис професійного і наукового розвитку соціальної роботи в Україні може бути перервано. Таке вже було на початку ХХ ст., коли намітився перехід від благодійності до професіоналізму. Були впроваджені платні посади в закладах суспільної опіки, виникли перші навчальні заклади для жінок, які готували до такої діяльності.

Фактично у Російській імперії повторювався процес, властивий Великобританії та США. Проте після Жовтневої революції всі сфери суспільного життя потрапили під суворий державний контроль, замість соціальної роботи (суспільної опіки) було створено систему соціального забезпечення (матеріальної допомоги), не було підготовки соціальних працівників, проте навчали праву соціального забезпечення.

Історія повторюється?..

Що варто зробити

Аби соціальна робота розвивалась в Україні як фах і наука, на мою думку, потрібно дотримуватися системного підходу, оскільки становлення різних її компонентів відбувається одночасно, а процес професіоналізації лише щойно розпочався.

З огляду на це, можна висловити низку пропозицій для подальшого становлення соціальної роботи і піднесення якості соціальних послуг.

Для розвитку соціальної роботи як навчальної дисципліни у навчальних закладах

1. Соціальна робота як навчальна дисципліна для подальшого розвитку потребує виділення в самостійну галузь гуманітарних знань, визначення її як окремого напряму підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів, кандидатів і докторів наук.

2. Оскільки соціальна робота є прикладним фахом, доцільно разом із Міністерством освіти й науки вивчити можли-

вості зміни нормативів щодо обсягу практики, кількості студентів у навчальних групах, залучення практиків до викладання тощо (як це прийнято у творчих та інших закладах).

3. Сприяти становленню національної асоціації шкіл (кафедр) соціальної роботи.

4. Сприяти розвитку базової і середньої спеціальної освіти із соціальної роботи. За участі обласних управлінь соціального захисту населення поступово запровадити такі форми навчання в усіх регіонах.

5. Здійснювати спрямовану діяльність із залучення фахівців із соціальної освітою до державної системи соціального захисту. Впроваджувати практику стажування студентів в установах і закладах соціального захисту населення, в т.ч. в Міністерстві праці та соціальної політики.

Пропозиції для підвищення кваліфікації працівників системи соціального захисту населення України

6. Створення мережі регіональних / обласних курсів підвищення кваліфікації соціальних працівників (на кшталт існуючих курсів підвищення кваліфікації вчителів чи лікарів).

Це можливо зробити на базі вищих навчальних закладів, але має бути виділено фінансування на організацію і проходження таких курсів. Таке фінансування має бути закладене у щорічних місцевих бюджетах.

7. Перегляд діяльності і програм постійно діючих курсів підвищення кваліфікації Мінпраці (перехід на інші, більш сучасні форми роботи, виділення більш істотного фінансування на проведення навчання).

8. Створення навчально-методичних центрів за певними напрямами соціальної роботи, бажано на базі існуючих закладів, де є прогресивні форми роботи. Наприклад, соціальної роботи з людьми, які мають психічні розлади, з людьми, які мають інтелектуальну недосдатність тощо.